

GRAČANLIJE U MARŠEVIMA SMRTI 1945. GODINE

ISKAZI PREŽIVJELIH: MEHMED SULJIĆ

Zabilježio: Nihad Halilbegović

Nastavljajući sa objavljivanjem dokumentarnog materijala, prikupljenog u okviru projekta “Žrtvoslov bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica 1941.–1945. – Gračanlije u marševima smrti 1945. godine: iskazi preživjelih”, u ovom broju, objavljujemo potresno svjedočenje g. Mehmeda Suljića (rođen 1925. godine u selu Džakule, kod Gračanice), jednog od preživjelih u marševima smrti 1945. godine. Ovo kazivanje zabilježio je naš saradnik Nihad Halilbegović u sklopu svog samostalnog istraživačkog projekta o stradanju Bošnjaka u završnici Drugog svjetskog rata i neposrednom poraću, u okviru kojeg je do sada obavio intervjue i zabilježio iskaze preko stotinu preživjelih žrtava, svjedoka i očevidaca širom Bosne i Hercegovine, uključujući i više svjedoka sa šireg područja Gračanice.

I ovaj iskaz, koji donosimo u nešto skraćenoj formi, jedan je od mnogobrojnih priloga o stradanjima Bošnjaka u završnici Drugog svjetskog rata, koju danas obično obilježavamo sintagmom “Blajburg” ili “Blajburški zločin”. Iako nas od tih događaja dijeli punih 66 godina, činjenica je da se o njima u Bosni i Hercegovini još uvijek čuti. Objavljivanjem rezultata naših istraživanja o stradalim Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu s područja današnje općine Gračanica (s posebnim osvrtom na stradale na kraju rata), pokušavamo skrenuti pažnju na razmjere tog zločina i podstaknuti ozbiljnija historioografska istraživanja te, uistinu, bolne teme. Zahvaljujemo se gosp. Nihadu Halilbegoviću na ustupljenom materijalu. (napomena urednika).

KAZIVANJE MEHMEDA SULJIĆA (R. 1925.), DŽAKULE KOD GRAČANICE

Otac mi je umro 1943. godine. Ostao sam sa majkom i šestero braće; najstariji brat Redžo imao je svega dvanaest godina. Na proljeće, 18. marta, digli su me u vojsku. Iz Gračani- ce u Doboj, a onda u Derventu i Zemun na obuku. Tek u Zemunu dobio sam uniformu. Dok smo bili na obuci, čuli smo kako topo- vi tuku Beograd. Jedno jutro su nas pokupili i poslali u Sarajevo. Smješteni smo u vojarnu Osman-pašinu. Sutradan smo "Ćirom" kre- nuli za Mostar, gdje smo smješteni u Sjeverni logor. Tu smo nastavili obuku i vježbe četiri i po mjeseca. Hrana je bila slaba. Kada naj- ave da dolazi general Begić,¹ hrana se poboljša – kad Begić ode, opet se hrana smanji, samo kupus i prasa.

Nismo mogli izdržati slabu ishranu, pa smo se pobunili. Stavili smo u džepove po pet-šest metaka i odbili da idemo na zani- manje [vojničke dužnosti], odbijali smo da primimo hranu. Nadsatnik nas je pozvao da probamo kahvu. Pošaljemo nekog Tahirović Avdu iz Janje da proba... Kad je rekao da je gorka, prevrnemo šest kazana kahve... Slje- dećeg dana – prekomanda – Drugi gorski zdруг.

Ujutro nas utovariše na voz za Konjic. Na željezničkoj stanici su nas dočekala tri njemačka oficira i preko prevodioca ponudi- li nam da idemo u školu u Njemačku, pa da se vratimo "kao oficiri". Mi smo tražila samo da nas obuku u dobre uniforme, daju dobru hranu i pošalju na front.

Odatle su nas Nijemci uputili u selo Ha- siboviće, poviše Jablanice, na zanimanje – gdje smo podigli šatore. Dobili smo dobru hranu, odjeću. Na kapi je bio znak NDH i amblem Drugog gorskog zdругa. Tu smo

¹ General Vilko Begić, nekadašnji oficir austro-ugar- ske armije, između dva svjetska rata pripadnik HSS-a i saradnik Vlatka Mačeka. Bio je tajnik u Ministarstvu domobranstva, a od maja 1944. zapovjednik Obalnog odsjeka Neretva (*Tko je tko u NDH*, Zagreb: Minerva, 1997., 29-30). U tom svojstvu je vjerovatno i posjećivao kasarnu u Mostaru.

zanimali dva mjeseca – izloženi napadima engleske avijacije i partizanskih jedinica. Imali smo nekoliko ranjenih, jedan poginuo – neki Salko... Prekinuli smo vježbe i vratili se u Konjic, gdje su nam podijelili činove de- setara. Naredna četiri mjeseca proveo sam na obezbjeđenju centrale...

Potom su uslijedili još žešći sukobi sa partizanima oko Konjica... Ubijeno nam je pet vojnika i jedan starješina. Oklopnim vo- zom smo, u jednoj akciji, došli na poprište i zatekli ranjene i pobijene naše vojnike... Kad smo na juriš potisli partizane, na njihovom položaju, zatekli smo stravičan prizor–pri- kovanog vojnika za drvo, kojeg su partiza- ni počeli živog guliti. Kada smo ga skinuli, bio je još vruć, a koža s ruku mu je bila do laktova oguljena. To je bila Sedma krajiška brigada.

Nakon kratkotrajne borbe na položa- ju Lisičići, partizani su nas opkolili i zarobi- li. Bilo nas je malo... Jedan naš je poginuo, a jednog su strijeljali. Na partizanskoj stra- ni poginulo je devet i ranjeno više vojnika... Među partizanima sam prepoznao Muhare- ma i Zulfu koji su bili u "zelenom kadru", naši ljudi. Davao sam im nekad municiju, to je bila Jedanaesta muslimanska livanjska bri- gada... Zato sam kao partizanski zarobljenik imao korektan tretman, pogotovo kad sam im rekao da poznajem neke istaknutije par- tizane iz Tuzle, između ostalih Ahmeta Šilji- ća... iz Gračani- ce.

Nakon nekoliko dana, već sam bio u par- tizanima, prvo malo na probi, a zatim na naj- težim zadacima. U teškim borbama oko Ko- njica između partizana i ustaša, ginulo se, gladovalo... Bila je zima i dosta hladno. Iz- vlačio sam ranjene u toku borbe... i slučajno vidio kako oficiri lumpuju, dok vojska gla- duje i gine. Odlučio sam da pobjegnem iz partizana... Iskoristio jednu zgodnu priliku i prešao na drugu stranu...

Nakon više peripetija, došao sam u ko- mandu kod Pletikose, koji je bio na Ruskom frontu, ranjen, pa vraćen.... Iako sam tražio da se vratim kući, zbog prekida saobraćaja

kod Kaknja, upućen sam u nekadašnju svoju jedinicu... Tako sam se našao u Devetoj gorskoj diviziji, Luburićevoj, koja je vodila žestoke borbe oko Konjica.² U martu 1945. srušen je i Stari most u Konjicu.³ Mi smo se probijali prema Igmanu, došli u Bradinu, umorni, gladni, promrzli. Kad smo izbili na Igman, dobio sam temperaturu... Dva dana i dvije noći sam bio izvan borbe.

Napad na Igman predvodio je lično Luburić, koji je bio u Sarajevu. Vozio se u džipu, jedan kamion ispred njega i jedan iza. Čujem, ubija neposlušne oficire. Sam je išao naprijed... Nakon tridesetak dana neprekidnih borbi, počelo je odstupanje. Prvo noćenje u Kreševu, potom Kiseljak, avionski napadi, mnogo poginulih. Prošli smo kroz Busovaču, a onda produžili za Doboju. Opet avioni. Tu sam vidio dosta ljudi iz naših krajeva, iz Pjanine Gračaničke bojne, iz zelenog kadra i drugih. U Doboju sam našao Adema Sprečića, Osmana Buljubašića i druge. Našao sam j dajdžu Huseina Fazlića.

Doboju je pao 17. aprila, a mi smo dan prije počeli odstupanje prema Derventi. Oko Dervente – pucnjava i napad partizana. Neki Čerkezi se oženili našim ženama, one plaču ispraćajući ih.⁴ Prošao je i Pjano u trokolici.

2 Zapovjednik 9. gorske divizije HOS-a (koja je formirana krajem 1944. od domobranskog II. gorskog zdruga i dva ustaška zdruga), u to je vrijeme zapravo bio general Božidar Zorn, sa stožerom u Tarčinu. Ustaški pukovnik i general HOS-a Vjekoslav Maks Luburić, jedan od najistaknutijih pripadnika ustaškog pokreta (o njemu više: *Tko je tko u NDH*, 240-242), u to je doba bio specijalni Poglavnikov opunomoćenik zadužen za organiziranje odbrane Sarajeva od nastupajućih jedinica NOVJ, odnosno JA, pri čemu je zapravo bio stvarni zapovjednik oružanih snaga NDH na prostoru oko Sarajeva. Inače, Luburić je u isto vrijeme poduzeo nemilosrdne mjere na otkrivanju, hapšenju i likvidaciji ilegalnih pripadnika, pomagača i simpatizera NOP-a u Sarajevu, pri čemu je stradao velik broj ljudi.

3 Kazivač misli na stari osmanski most preko Neretve u Konjicu, sagrađen u XVII. stoljeću, sa šest lukova. Miniran je 3. marta 1945. godine, prilikom povlačenja Nijemaca i oružanih snaga NDH iz Konjica. Obnova mosta je započela 2006. i trajala do 2009. godine.

4 Čerkezi – narodni naziv za sovjetske dobrovoljce u njemačkoj vojsci, regrutovane od sovjetskih vojnih za-

Odatle smo produžili prema Brodu. Iza pola noći, Nijemci su minerali značajne objekte. Kad smo prešli preko Save, digli su mostove... Povlačili smo se prema Sisku. Nakon dva-tri dana, dolazi Pjano i poziva u stroj, po Luburićevoj naredbi. Primijetio sam mu suze u očima. Ako se ne postrojimo, tenkovima će nas pregaziti. Slušali smo u stroju govor Maksa Luburića. Rekao je da u Velikoj Gorici moramo obući ustaška odijela. Nismo imali kud... Tako smo prema granici krenuli u crnim ustaškim uniformama.

Nakon prelaska u Sloveniju, zarobili smo čitav jedan bugarski bataljon. Vojnike su otjerali Nijemci i ustaše, a mi u magacin da nakupimo makarona: Osman Hafizin, Avdo Buljubašić i drugi... U blizini su bile neke dvije žene, koje su nam skuhalo makarone... Jedna od njih bi se i udala, samo da neko od nas ostane... Niko nije prihvatio ponudu. Krenuli smo dalje.

U opštoj gužvi bio sam se izgubio ili izostao za svojim, te sam se priključio nekoj 25. mostarskoj bojni. Krećući se naprijed, u jednom šumarku ugledali smo Maksa Luburića i nekog ustaškog zapovjednika kako pregovara sa jednim partizanskim majorom. Pregovori očigledno nisu uspjeli. Luburić je megafonom pozvao vojsku da se ne predaje... Potom su raspalili po nama... Gine vojska i narod, lijepi. Iskopao sam rov nožem da se sakrijem. Pođem prema jednom potoku, nađem na šest ranjenika, sve jedan do drugog, s njima i jedno dijete, koje je tražilo vode...

Na tromeđi Austrije, Slovenije i Italije pronašao sam svoje saborce. U akšam je našao džip sa kojeg nas je hrvatski partizanski oficir, pozivao da predamo oružje, da se ide kući, pošto više neće biti rata.. Svako će se vratiti svom poslu, govorio je. Niko neće odgovarati ko nije vršio zločine. Nama drago-bacimo oružje na velike kamare i krećemo dalje bez pratnje...

robljenika ili stanovništva okupiranog dijela SSSR-a; najčešće se taj naziv odnosio na pripadnike 1. kozačke divizije Wehrmachta, koja je krajem 1943. ratovala i na području sjeveroistočne Bosne.

Kada smo stigli do mosta na Dravi, partizani su presjekli kolonu... Mrtvi umorni zasпали smo na jednoj livadi u blizini mosta... U neko doba, natjerali su na nas konje... i mnoge podrobili, izranjavali i osakatili. Hasanu Kuloviću iz Džakula konj je kopitom raznio nos, a Huseinu Ahmetbašiću iz Džakula zdrobio ruku. U sabah su nas potjerali prema Celju “ko hajvane”. One koji su padali, ubijali su na licu mjesta. I ja sam od umora bio pao u jedan jarak. Sa mnom još nekoliko iznemoglih. Riješio sam—nek me ubiju, nisam mogao dalje. Uz mene je bio Jusuf Hodžić, sin Osmana iz Doborovaca. Vidio sam kako jedan partizanski oficir, rodom iz Gračanice puca s konja i ubija jednog nesretnika,⁵ drugi iz mitraljeza... ubija dvo-

5 Ime tog oficira poznato Redakciji

jicu... koji se samo prevrnuše. Iz straha, ko zna—nekako sam prikupio snagu i vratio se u kolonu. Bilo je to na samom ulazu u Samobor, gdje smo se zadržali svega dva sahata.

Kad smo krenuli prema Sisku, opet su navalili na nas. Tukli su čime god su stigli: puškama, motkama, kaišima. Mene su udarili tokom od opasača, sav sam bio u krvi. I sad od toga nosim ožiljak. Jusufa Kulovića, sina Kasimova iz Džakula, su izveli iz kolone i pod jednim mostom isjekli sjekirom, vidio sam kako ga sijeku.⁶ Među partizanima je bila jedna žena koja je najviše udarala.

Žed je bila nenasnosna. Otišao sam da na jednom potoku nalijem vode u čuturu. Vi-

6 Pogledati: O. Hamzić, E. Šaković, *Žrtvoslov bošnjačkog stanovništva s područja općine Gračanica 1941.–1945.*, Gračanički glasnik, XV, 29, 2010., 100 (tabela A, br. 90).

dio sam kako ubiše jednog mladića koji je rukama zahvatio malo vode. Jedva sam ponovo utekao u kolonu... Osjetio sam žestok udarac motke po nozi... Pomislih – odsjekoš mi nogu. “Rekao sam ti da se čuvaš”, reče mi amidža. Dao sam mu čuturu da se malo okrijepi.

U tim kolonama, mi smo bili najobičnije roblje. Kad smo prolazili kroz srpska mjesta, partizani su preko zvučnika pozivali narod da se “nad nama može vršiti osveta”. Dok smo prolazili tim naseljima, udarali su čime god su stigli – kamenjem, motkama, sjekirama... Jedanput me je u koloni prepoznao Kemal Handžić iz Konjica, bio je u partizanskoj uniformi. Prišao mi je, zagrlio me i prišapnuo: “Kada te budu pitali u kojoj si vojsci bio i gdje si ratovao, govori istinu i uvijek govori isto da te ne uhvate u laži”.

Sa nama u koloni bio je i Mustafa Džananić, zvani Omerbegović iz Džanana (Doborovci), sa svojom ženom. Na ulazu u Veliku Goricu tu su ženu napale tri partizanke, dvije su je držale, a treća udarala motkom. Svu “haljinku” – dimije i bluzu su joj poderali. Na ulazu u logor dočekali su nas opet sa motkama. Oni koji su padali od udaraca, bili su pregaženi. Kako nas nisu mogli sve potrpiti u logor, neke su natjerali da se penju na stabla kestenova, k'o životinje. Dosta je ljudi provelo tu noć na drvetu. Neki su od umora padali na one koji su bili ispod tog drveća...

Ujutro su nas rasporedili u dvije kolone. Jednu su potjerali prema Bjelovaru, drugu, u kojoj sam se i ja našao – prema Sisku. Nismo imali hrane, bili smo i gladni i žedni... Neki su pili mokraču. U jednoj konjušnici u Sisku ja sam iz konjskog izmeta vadio ostatke žita, trpao u džepove i kasnije jeo. U đubretu sam našao i komad buđavog hljeba i pojeo ga. Naiđe partizan sa puškom i otjera me odatle. Zamalo da crknem od žeđi, nakapam mokraču, a onda popijem – i ponovo ožednim. Gledao sam kako ljudi skaču u bunare, duboke deset metara i piju zatrovanu vodu. Onim koji su uspijevali izaći, usta su bila puna crvi U barakama sam vidio dosta starijih ljudi iz

našeg kraja, koji se nisu vratili kući. Ubijeni su. Tu je bio i dajdža Mustin Ahmet i Husein Fatmić iz Džakula. Samo se on vratio kući živ i amidža Osman Suljić, zvani Pavelić.

Kad smo krenuli iz Siska, vidjeli smo u pratnji onog našeg, ranije spomenutog partizanskog oficira iz Gračanice, kako jaše pored kolone. Usput nas je savjetovao da ne tražimo hranu po kućama kako nas narod ne bi napao. Od Daruvara do Pakraca – naša pratnja se promijenila. Preuzeli su nas ponovo stražari srpske nacionalnosti... Opet su nas tukli, iznemogle ubijali. U koloni za Pakrac, osam dana nismo ništa jeli. Ko je stigao, usput, jeo je lišće i travu. Kad je jedan nesretnik iz kolone zgrabio šaku dudovog lišća i počeo jesti, vidio sam, prišao mu je partizanski poručnik zvani Suljo (to mu je nadimak, nije bio musliman), zgrabio ga za kosu, zavratio glavu i zaklao nožem. Oblizujući nož govorio je: “Ustaška krv je slatka!”

Tek u Pakracu su nam dali neko sledovanje – po jednu prohu, k'o stoci. Tom prilikom pokušao sam podići jednu mrvu prohe sa zemlje i dobio udarac puškom u bubrege i opasačem po vratu. Od toga osjećam bolove i danas... Kad nam je neka žena iz Pakraca pokušala kroz žicu proturiti korpu prohe, uhvatili je i svezanu uvukli u logor. Otimaljući se, govorila je: “I oni su ljudi, možda bolji od vas.”

U Pakracu su nam saopštili da dvadeset osmo i mlađa godišta idu kući. Asim Junuzović iz Gračanice i ja smo rekli da smo 1929-to godišta i to nas je spasilo. Oni koji su ostali – pobijeni su. Svi su pobijeni.

Jednog dana izdvojili su nas dvadeset i pet mlađih ljudi iz okoline Gračanice i uputili u logor u Bosanski Brod. U tom logoru proveli smo oko tridesetak dana. Ja sam tu radio kao majstor. U susjednom logoru na drugoj strani, gdje su bile starješine, dosta ljudi je ubijeno. Savom su plutali leševi, a bilo je puno leševa i u kraterima od avionskih bombi.

Komandant našeg logora u Slavonskom Brodu bio je neki Nurija, rodom iz Gradač-

ca. Silno nas je obradovao kad nam je saopštio da dolaze novi logoraši, a da mi idemo kući. Nove logoraše doveo je onaj isti Suljo, koji je kod Pakraca zaklao čovjeka. U pratnji mu je bila neka žena, potporučnik. Na ulazu u logor predao je dokumente u kojima je pisalo da dovodi 1.500 logoraša. Prepoznao sam dosta ljudi iz naših krajeva, među njima Omera Ibričića iz Džakula, Ibrahima Ibričića, Redžu Šerbečića, Jasima Serhatlića iz Serhatlija i druge.

Nakon prebrojavanja, Komandant Nurija je utvrdio da nedostaje oko 500 ljudi i naredio Sulji da i ove vrati nazad. Suljo se pokušao opravdati riječima: "Moguće je da fali, neki su pobjegli, a neki popadali putem". Usljediла je prepirka, nakon koje je Nurija naredio Sulji i njegovoj pratnji da odloži oružje. Umiješala se i njegova pomoćnica, neka žena – po činu potporučnik, koja je ljutito rekla da je u partizanima od '43. godine i da nikada nikome nije odložila oružje pa neće ni sada. Zatim je repetirala automat, govoreći: "Suljo ih je poubijao, govorila sam mu: nemoj ih ubijati, nisu oni stoka." U tom trenutku poručnik Suljo je odložio oružje, potom su ga svezali i pritvorili u logoru. Na saslušanju je priznao da je bio u četnicima od 1941. godine, da prešao u partizane tek pred kraj rata, da je pobio dosta muslimana... Za svoja zlodjela strijeljan je u istom tom logoru.

Kasnije nam je kapetan Nurija objašnjavao kako nas nisu zlostavljali i ubijali partizani od '41., već četnici koji su prešli u partizane pred kraj rata. To sam objašnjenje čuo i od jednog kapetana JNA, Srbina sa Banije, za vrijeme služenja vojnog roka. On mi se povjerio da je u kolonama smrti i logorima,

Prva proleterska brigada, popunjena Srbijancima 1945. godine, pobila 25.500, a Šesta lička 27.700 zarobljenika. Ove dvije brigade su za te zločine navodno kažnjene.

Kapetan Nurija je održao riječ. Izašli smo na slobodu, kako nam je i obećao. Kada smo svi zajedno, pristigli logoraši iz Džakula, došli u OZN-u u Gračanici da se prijavimo, susreli smo Salihu Tihića, koji nam je rekao da dođemo za sedam dana dok prođe mobilizacija ljudstva koje se upućivalo u potjeru za preostalim četnicima na Romaniji. Tako smo izbjegli Romaniju, odakle se mnogi nisu živi vratili.

U jesen 1945., dok sam nadničio u Srijemu, između Rume i sela Klijenka, naišao sam na ostatke ljudskih tijela koji su izvirivali iz zemlje. Neke su mi žene objasnile da su to zarobljenici iz kolona smrti koje su stanovnici tih sela pobili motikama, krampama, kosama, svim onim što su imali u rukama. Svjedok ove priče je bio i rahmetli Ahmedbašić Mehmed, koji je sa mnom bio na radu.

Moj tetak Sprečić Mustafa mi je pričao da je njegov brat Juso otjeran u Tuzlu u logor i da ga je pokušao pronaći. U logoru mu je jedan čovjek koji je bio u uniformi rekao: "Nemoj ih tražiti, ti su ljudi odvučeni kamionima na Majevicu i svi su ubijeni". Prema mom saznanju i sjećanju mojih rođaka i komšija, iz Tuzlanskog logora su na Majevicu odvučene i pobijene naše komšije: Dedić Kadrija, Musić Redžo, Sprečić Jusuf iz Sokola, Haso Mujica-Mujaga, Ahmed Bešić, Kasim Musin, Džafić Jusuf i mnogi drugi. Iz mog sela Džakula preko dvadeset i sedam mještana se nije vratilo kući. Da nas dragi Allah sačuva od Titovog i komunističkog zločina! (Džakule, 18. august 2007.) ♦